

HOMO LEGENS

Бондар А.

Науковий керівник: к.ф.н., докторант Ліпісівіцький М. Л.

Екстраперекладацькі фактори в прагматиці перекладу зонгів "Тригрошової опери" Бертольта Брехта на основі українського та російського перекладів

Важливий аспект теоретичного вивчення процесу перекладу становить опис факторів, під дією яких здійснюється цей процес. Частина цих факторів пов'язана з вивченням поняття перекладацької еквівалентності. В першу чергу, хід та результат процесу перекладу визначають смислові відношення, які можуть існувати між оригіналом та перекладом у зв'язку з особливостями їх рівнів змісту. Ці властивості представляють собою постійні фактори, які діють на будь-який акт перекладу, незалежно від конкретних умов його існування.

Бертольт Брехт – німецький драматург і поет, який отримав міжнародне визнання своєї творчості. Сьогодні твори Брехта перекладені на багато мов світу, п'єси користуються великою популярністю серед глядачів. "Тригрошову оперу" Бертольта Брехта було перекладено російською Соломоном Аптом (1958 р.), Л. Мікуліним і В. Шершеневичем (1928 р.), а українською – М. Ліпісівіцьким (2010 р.), Борисом Теном і В. Хомичевським, переклад яких практично невідомий в Україні. Він не був надрукований і вперше був відкритий публіці у межах постановки в Луцьку. Ознайомитися з цим перекладом наразі неможливо, адже він відсутній також серед творчого спадку Бориса Тена в Житомирському обласному архіві. За часів Радянського Союзу в Україні було декілька постановок п'єси російською мовою. У березні 2010 року на сцені Волинського академічного театру ім. Т. Г. Шевченка в Луцьку під керівництвом режисера-постановника Петра Ластівки було вперше поставлено п'єсу за українським перекладом Бориса Тена та його сина В. Хомичевського під назвою "Копійчана опера". Остання російська постановка "Тригрошової опери" була зроблена у 2008 році російським режисером Кирилом Серебрянниковим на сцені Московського художнього академічного театру [8].

В. Комісаров поділяє змінні фактори, які впливають на процес перекладу, на три основні групи. До першої групи будуть належати особливості й характер тексту, який перекладається. Друга група змінних факторів вміщує в

собі різноманітні умови, в яких здійснюється процес перекладу. До третьої групи належать всі фактори, пов'язані з характеристикою осіб, які беруть участь у процесі перекладу, тобто Автора, Перекладача та Рецепієнта перекладу [5, с. 172].

До екстраперекладацьких факторів належать ті, які представляють третю групу факторів. Хоча це не повний список тих умов, за яких можна назвати ті чи інші фактори екстраперекладацькими. Безумовно, до них можна зарахувати суспільно-історичні та культурно-історичні аспекти, оскільки не менш важливою умовою виникнення оригіналу тексту є те, про яку країну йде мова та які традиції були в того чи іншого народу.

Що стосується змістовної структури прагматики висловлювання, то науковці звертають увагу на два критерії: оцінку логічного змісту висловлювання як загальнолюдську думку (повідомлення у висловлюванні) й оцінку особистісного змісту висловлювання як індивідуальне судження (концепція висловлювання). Змістова побудова оригіналу обумовлює, в свою чергу, нове тлумачення перекладу як особливого типу висловлювання, яке водночас є паралельним (точним перекладом) оригіналу твору: передача іншою мовою лише повідомлення в оригіналі приведе до майже абсолютно адекватного перекладу, але, все ж таки, часткового, тобто констатуючого перекладу, оскільки залишиться недоторканою концепція як авторська неповторність. Передача концепції створить повний, але нетрадиційний переклад, оскільки будуть втрачені стильові особливості оригіналу.

Для епічної драми Бертольта Брехта характерним є використання зонгів, які акцентують увагу читачів на важливих, на думку автора, моментах, допомагають краще розкрити тему та найголовніші проблеми, які автор і має на меті донести до читача, збуджуючи його прагнення втручатися в дійсність. Зонги мають переважно оповідний характер і є окремими, самодостатніми елементами в межах драматичного твору, надаючи йому відкритої форми.

У Сучасному словнику іншомовних слів Л. І. Нечволода зазначено, що **зонг (зонг')** (від нім. *der Song* – естрадна пісня) – різновид балади, близької до джазового ритму, часто пародійного, гротескного характеру, що містить їдку сатиру та критику суспільства. Спершу – термін на позначення пісень в "епічному театрі" Бертольта Брехта (з часу першої постановки його "Тригрошової опери" у 1928 році), де вони виконуються зазвичай у виді інтермедії або авторського коментаря [4, с. 136].

Часто зонги Брехта виходили у світ у межах ліричних збірок як повноцінні вірші. Переклад зонгів виконується відповідно до певної

екстралінгвальної інтенції перекладача або ж до інтенції автора оригінального тексту в розумінні (інтерпретації) перекладача. У зонгах "Тригрошової опери" перекладач може керуватися прагматикою (інтенцією), спрямованою на критику буржуазного суспільства, або ж інтенцією розважального спрямування. Це означає, що переклад зонгів можна розглядати з двох боків: як розважальне шоу на сцені, яке ні до чого не спонукає, та, з іншого боку, як слова, за якими приховані найгостріші проблеми та висміювання суспільства. За ідеєю Бертольта Брехта, зонги повинні розкривати найголовніший зміст твору. Тому перед перекладачами постала ще одна проблема: відтворити повністю зміст і пояснення зонгів, ніяким чином не деформуючи його, не уникаючи важливих морфем чи синтаксем. Теоретично та практично перекладач може порушити межу, надавши друготвору, наприклад, більше нот серйозності або ж, навпаки, іронії та ненав'язливої веселості. Проаналізуємо переклади Миколи Ліпісівіцького та Соломона Апта на прикладі зонгу "Zuhälterballade":

<p>1. In einer Zeit, die längst vergangen ist,</p> <p>Lebten wir schon zusammen, sie und ich.</p> <p>Die Zeit liegt fern wie hinter einem Rauch,</p> <p>ich liebte sie und sie ernährte mich.</p>	<p>(У ті часи, що вже давно пройшли,</p> <p>Я і вона вже разом виживали</p> <p>Через мій розум і її живім:</p> <p>Я захищав її, вона ж нас годувала)</p>	<p>(Давным-давно, в былые времена</p> <p>Мы жили хорошо - она и я.</p> <p>Соединились в прочный капитал</p> <p>Ее живот и голова моя.</p> <p>Кормила Дженни, Мэкки охранял)</p>
<p>2. Und wenn ein Freier kam, kroch ich aus unserm Bett</p> <p>Und drückte mich zu meinem Kirsch und war sehr nett.</p> <p>Und wenn er blechte, sprach ich zu ihm: Herr,</p> <p>Wenn Sie mal wieder wollen – bitte sehr.</p>	<p>(Коли клієнт в нас був, я з ліжка вислизав</p> <p>І враз тихіше миші я ставав.</p> <p>А як платив він, я казав йому: "Агов,</p> <p>Коли захочеться, приходьте знов")</p>	<p>(С гостями я любезен был и мил:</p> <p>Всегда постель освободить спешил</p> <p>И вежливо прощался. Например,</p> <p>Я говорил: "Захаживайте, сэр")</p>

3. <i>So lebten wir ein volles halbes Jahr</i>	(Так цілий рік в борделі ми жили,	(Так провели полгода мы вдвоем
<i>In dem Bordell, wo unser Haushalt war.</i>	Для себе в нім домівку ми знайшли.)	В борделе том, что нам служил жильем.)
	Переклад М.Ліпісівіцького	Переклад Соломона Апта

Розглядаючи приклади з точки зору змістовної насиченості та подання перекладачами оригіналу тексту, зауважимо, що Соломон Апт використовує іронію, називаючи ввічливо клієнта жінки легкої поведінки *гостем*. Слово *der Freier* є евфемізмом та перекладається на українську мову як *клієнт проститутки* та відповідно так само і на російську *клиент проститутки*, хоча раніше семантично вживалося і на позначення *нареченого, жениха*. Перекладачі уникають використання евфемізмів, залишаючи для читача вільне поле для сприймання інформації. Хоча, можливо, є й інші причини, однією з яких може бути те, що цензурою було заборонено вживати лексику з евфемістичним забарвленням та ненормативним характером. Розглядаючи переклад Соломона Апта, виникає таке враження, що пан, який заробляв на тілі своєї жінки, – ввічливий високоповажний громадянин з гуманістичними та високими життєвими цінностями. Саме за сатирою і видніються ноти висміювання суспільства. Микола Ліпісівіцький, навпаки ж, не завуальовує нікчемний та гнилий фундамент прошарків суспільства високими словами, які характерні для еліти. Яскравим прикладом цього є те, що перекладач взагалі не перекладає слова ввічливості: *Herr* – *пане, bitte sehr* – *дуже прошу*, замість *lebten zusammen*, що перекладалося б як *жили разом*, перекладає як *виживали*, що одразу акцентує увагу на умови, в яких живуть герої, про яких йдеться. Він ніби пояснює те, що хотів сказати та висміяти Брехт. У даному випадку перекладач допомагає читачеві сконцентруватися на змісті твору та більш глибоко задуматись над проблемою, яку висвітлює автор оригіналу.

Не менш важливим екстраперекладацьким фактором є ідіолект – стиль конкретної людини (від давньогрец. *idios* – "своєрідний" та *lexis* – "мовлення"). Цей термін був вперше використаний американським лінгвістом Б. Блохом у 1948 році та позначав "сукупність можливих висловлювань конкретного мовця у конкретний час".

Т. Кияк зазначає, що категорія "індивідуальний стиль перекладача" – це не лише неминуха, але й необхідна частина перекладу. Її видно в будь-якому функціонально-стильовому перекладі, але виразно її унаочнити можна тільки

на значному текстовому матеріалі. Але й на ньому активніше буде діяти перекладацька особа перекладача, а не митця, оскільки рівень художності в усіх функціональних стилях, крім белетристичного, занадто низький [3, с. 380].

Хоча переклад зонгів не може відкрити цілісну картину індивідуального стилю того чи іншого перекладача, оскільки вони не такі великі за обсягом та обмежують фахівця тим, що потрібно дотримуватися римування, аби не перетворити пісню у білий вірш, ми спробуємо виокремити кілька індивідуальних особливостей Соломона Апта та Миколи Ліпісівіцького на основі перекладу зонгів із п'єси.

Отже, ідіолектом Соломона Апта є:

❖ переклад часової форми Konjunktiv простим минулим часом:

<i>Ich selber könnte mich durchaus begreifen,</i>	<i>(И я хотел великим быть не в меру,</i>
<i>Wenn ich mich lieber groß und einsam sähe...</i>	<i>И я стремился бедным быть и чистым...)</i>

❖ вживання неповних еліптичних речень:

<i>Armut bringt außer Weisheit auch Verdruß</i>	<i>(Ты мудр и чист. Но как несчастен ты.</i>
<i>Und Kühnheit außer Ruhm auch bitte're Müh'n.</i>	<i>Ты смел и гол. Но свет тебе не мил)</i>

❖ використання типових народних російських виразів:

<i>Und ihrer Gier, die Haut zum Markt zu tragen,</i>	<i>(Борцы плюют на страх и на оглядку.</i>
<i>Die stets so frei sind und die Wahrheit sagen...</i>	<i>Они публично режут правду-матку...)</i>

Індивідуальними особливостями перекладу Миколи Ліпісівіцького є:

❖ вживання у перекладі прямої мови:

<i>Da sag ich mir: Das mußt du dir verkneifen.</i>	(Подумав: «Ну її, таку потраву!»)
<i>Jetzt machst du mit der Größe aber Schluß.</i>	(Та час мине і скажеш: "Годі, все!")

- ❖ використання займенників *ти, тобі, твій, ми, нам, нас*, що є ознакою адресованої лексики:

<i>Der Mensch lebt durch den Kopf,</i>	(В житті нам треба голова.
<i>Der Kopf reicht ihm nicht aus...</i>	Та голови лиш мало)
<i>Ja, mach' nur einen Plan,</i>	(Хай буде в тебе план.
<i>Sei nur ein großes Licht...</i>	Мудрішим будь за смерть...)

Ще одним екстраперекладацьким фактором є статевий аспект індивідуального стилю або стателект, дослідження якого останнім часом є досить актуальним та найбільш дискусійним серед інших. Науковцями доведено відмінність жіночого та чоловічого мовлення та аргументовано це наочно. Виявлено, що представники двох статей по-різному вимовляють голосні та приголосні, довгі та короткі звуки, частіше або рідше вживають ті чи інші лексеми та надають інше фонетичне забарвлення, по-різному користуються нормативною та ненормативною лексикою, іноді інакше будують речення, вживають граматичні та лексичні конструкції, емоційні граматичні та експресивні лексичні засоби. Тому перекладач повинен передавати слова автора, враховуючи його стать, сприймати оригінал не як текст взагалі, а як статевий фрейм, щоб мовлення автора-чоловіка не замінити стильовою манерою жінки і навпаки.

Аналізуючи переклади зонгів з "Тригрошової опери" Бертольта Брехта, зроблені Соломоном Аптом та Миколою Ліпісівіцьким, визначаємо, що характерною рисою творів перекладу (друготвору) є акцепція статі автора (Бертольта Брехта), а основними ознаками чоловічого типу мовлення ми визначили на основі зонгу "Seeräuber-Jenny":

- ✓ використання складнопідрядних речень та питальних сполучників:

1. Und Sie geben mir einen Penny und ich bedanke mich schnell, Und Sie sehen meine Lumpen und dies lumpige Hotel <u>Und Sie wissen nicht, mit wem Sie reden.</u>	(І хтось кине копійчину, і я дякую йому. І ви бачите це дрантя і обідрану корчму <u>І не відаєте, що я можу.)</u>	(И вы пенни мне даете, - вы в расчете со мной, И, мои лохмотья видя и такой трактир дрянной, <u>Как вам знать, кто я на самом деле?)</u>
2. Aber eines Abends wird ein Geschrei sein am Hafen <u>Und man fragt, was ist das für ein Geschrei?</u>	(Але залунає гучно вереск у порту. <u>"Що за крик?" – питатимуть у всіх)</u>	(Но настанет вечер, и крик раздастся с причала, <u>И вы спросите: "Что это за крик?"</u>)
3. Und man wird mich lächeln sehen bei meinen Gläsern, <u>Und man sagt, was lächelt die dabei?</u>	(І побачать, що сміюся я в кутку, <u>І всі скажуть: "Який дивний сміх!"</u>)	(И когда я засмеюсь, вы удивитесь: <u>Почему смеюсь я в этот миг?)</u>

✓ відсутність характеристики (опису) предмета:

Man sagt, geh', wisch' deine Gläser, mein Kind, Und man reicht mir <u>den Penny</u> hin, Und <u>der Penny</u> wird genommen Und <u>das Bett</u> wird gemacht...	("Іду, витирай свої склянки, мала!" – Мені крикнуть і дадуть <u>п'ятака</u> . І п'ятак той заберу я Й перед сном <u>постелю</u> Вам...)	("Эй, вытри стаканы!" - мне говорят И <u>пенни</u> суют, подгоняя. И <u>монетку</u> беру я, и <u>постели</u> стелю)
--	--	---

Слід відмітити, що Соломон Апт, перекладаючи слово *der Penny*, використовує еквівалент "пенни" та загальну назву предмета у зменшувальній формі "монетка". Автор оригіналу (Бертольт Брехт) й перекладачі (Микола Ліпісівіцький та Соломон Апт) належать до чоловічої статі, тому ми не можемо зіставити чоловічу та жіночу стратегію викладу матеріалу. Але навіть і у випадку, коли два перекладачі є представниками чоловічої статі, спостерігаються відмінності у використанні граматичних та лексичних конструкцій на різних рівнях побудови речень. Візьмемо для прикладу речення *Man sagt, geh', wisch'*

deine Gläser, mein Kind... Микола Ліпісівіцький не видаляє з контексту лексеми *mein Kind*, що робить Соломон Апт, повністю вирізає ці слова з друготвору, компенсуючи це наступним використанням синоніма до слова *der Penny*. Кількісно частота вживання тих чи інших лексем майже рівна, враховуючи також експресивне забарвлення змісту тексту.

✓ використання слів так званої чоловічої тематики (воєнні терміни, позначення зброї і т.д.):

<i>Und ein Schiff <u>mit acht Segeln</u></i>	<i>(І вітрильник причалить,</i>	<i>(І у пристани станет</i>
<i><u>Und mit fünfzig Kanonen</u></i>	<i>А на нім – гармат сотня</i>	<i><u>Сорокаорудийный</u></i>
<i>Wird liegen am Kai.</i>	<i>І багато вояк).</i>	<i><u>Трехмачтовый бриг)</u></i>

Соломон Апт перекладає числівники, які позначають властивості (міць і витривалість) судна, зменшуючи їх втричі. Можливо, Бертольт Брехт мав на увазі одну модель корабля, а перекладач – іншу. Хоча, причиною того, що Соломон Апт змінив цифри для позначення властивостей корабля, може бути і те, що втратилися б ритм та рима рядків зонгу.

Отже, до екстраперекладацьких факторів у прагматиці перекладу зонгів належать:

- умова, що переклад зонгів виконується відповідно до певної екстралінгвальної інтенції перекладача або ж до інтенції автора оригінального тексту у розумінні (інтерпретації) перекладача;
- ідіолект перекладача (індивідуальний стиль перекладача);
- статевий (гендерний) аспект індивідуального стилю або стателект.

Екстраперекладацькі фактори і створюють цілісний результат процесу перекладу того чи іншого твору, акцентуючи увагу на найбільш важливій інформації першотвору, на суспільно-історичних та культурно-історичних особливостях, на особі автора, перекладача та читача, які нерозривно пов'язані одним комунікативним актом.

Література

1. Брехт Б. Три епічні драми. Укладач О.С. Чирков / За наук. ред. доктора філологічних наук, проф. О.С. Чиркова. – Житомир: "Полісся", 2010. – 296 / М.С. Ліпісівіцький, переклад "Тригрошової опери" / "Весільна пісня для бідних". – С. 52-53.

2. "Золотий перетин" драматургічної тріади Брехта // Бертольт Брехт. Три епічні драми. Укладач О.С. Чирков/ За наук. ред. доктора філологічних наук, проф. О.С. Чиркова. – Житомир: "Полісся".2010. – С. 6-35.
3. Кияк Т.Р. Теорія і практика перекладу (німецька мова). Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 592 с.
4. Нечволод Л. І. Сучасний словник іншомовних слів. – Х.: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – С. 242.
5. Брехт Б. Трехгрошовая опера: Пьесы. – М.: Олма-пресс, 2000. – 317 с. / "Свадебная песня для бедняков" / Режим доступу: http://lib.ru/INPROZ/BREHT/breht1_2.txt_with-big-pictures.html
6. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. – М.: "Международные отношения", 1973. – 215 с.
7. Левый Иржи. Искусство перевода // Искусство перевода. Иржи Левый. Москва: "Прогресс". 1974. – 397 с.
8. Brecht B. Die Dreigroschenoper / Режим доступу: <http://www.berliner-ensemble.de/repertoire/titel/28>